

ALPAMIŞ DESTANI VE BEY BÖYREK HİKÂYESİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Comparasion entre l'épopée "Alpamiş" et le recit "Bey Böyrek"

Selami FEDAKAR*

ÖZET

Başkurt ve Tatar Türklerinin "Alpmanşen", Altay Türklerinin "Alp Manas", Kazak ve Karakalpak Türklerinin "Alpamiş", Özbek Türklerinin ise "Alpamiş" diye adlandırdıkları destan, Türk Destan Geleneği içinde yaratılan en parlak ve en müstesna anlatılardan biridir. Alpamiş Destanı, bir çok Türk boyunda mevcut olmasına rağmen, en zengin ve orijinal şekilde Özbek Türkleri arasında bilinmekte ve anlatılmaktadır.

Alpamiş Destanı'nın Batı Türkleri'ndeki versiyonu olarak kabul edilen bir başka anlatma, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikayelerden biri olan Bamsı Beyrek Hikayesi'dir. Alpamiş Destanı arasındaki benzer ve farklı noktalar daha önce yapılmış araştırmalara konu olmuştur. Bu makale, Alpamiş ve Bey Böyrek anlatmalarının ana olay örgüleri arasında karşılaştırma yaparak iki anlatma arasındaki benzer ve farklı yönleri ve bunların sebeplerini aydınlatmayı gaye edinmiştir.

Bamsı Beyrek Hikayesi'nin Anadolu'da halen anlatılmaya devam eden bir versiyonu olan Bey Böyrek Hikayesi de Alpamiş Destanı ile pek çok ortak noktaya sahiptir. Bu benzerliklerin yanında, iki anlatma arasında mevcut birtakım farklılık da bulunmaktadır. Anlatmalar arasındaki benzerlikler, her iki anlatmanın da Türk destan geleneği içinde yaratılmış olmasından, iki anlatma arasındaki farklılıklar ise, anlatıcının bağlamı ve coğrafi alan farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Destan, Alpamiş, Bey Böyrek, Özbek, Türkiye.

ABSTRACT

One of the best oral epic creations of Turkish people is called "Alpamiş" among Uzbek Turks, and its is named as "Alpmanşen" by Başkurts and Tatar Turks, "Alp Manas" by Altai Turks, and "Alpamiş" by Kazakh and Karakalpak Turks. Although the epic story of Alpamiş has been known in a wide area, the richest and original version has been kept and still being narrated among the Uzbek Turks.

A story which is considered as the Oguz version of the epic story of Alpamiş is the story of Bamsı Beyrek, the third story in the Book of Dede Korkut. The similarities between the two narratives have previously been examined by several scholars. The folk story of Bey Böyrek, which is accepted as an oral version of the of Bamsı Beyrek in the Book of Dede Korkut, naturally bears certain number of similarities with the epic story of Alpamiş.

This article aims to put light upon the similarities and the differences between the story of Bey Böyrek and the epic story of Alpamiş by plat comparison of the two.

It is my view that the similarities between the two narratives comes from their being based upon the same tradition of Turkish oral epic creation. The differences come from the narrators of the texts which are evaluated in this article.

It should be pointed out that the previous cultural sameness of Turkish people, who now live in a wide geographical area from Central Asia to the Balkans, has been kept in present cultures of Turkish people. The comparison of two different narratives from the oral epic tradition of Uzbek and Anatolian Turks clearly shows their shared past upon which they have built their present cultures.

Key Words

Epic, Alpamiş, Bey Böyrek, Uzbeks, Turkey.

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

Geçmişleri tarihin kaydetmediği dönemlere kadar giden milletlerin sözlü anlatmaları arasındaki benzerlikler, halk bilimi araştırmalarında, tarihi, kültürel, ekonomik ilişkiler, coğrafi komşuluk vb. sebeplere dayandırılarak açıklanmaktadır.

Büyük bir coğrafi alanda yaşayan Türk boylarının mevcut sözlü yaratmaları arasındaki benzerlikler ise, bu boyların ortak bir destan anlatma geleneğine sahip olması ve bu geleneğin temsilcileri olan destan anlatıcılarının “geleneksel usta-çırak” ilişkisi içinde yetişmeleri ve aynı kültürel kaynaklardan faydalanarak destanî eserler yaratmalarına bağlanmaktadır. Bu destan anlatıcıları Türk coğrafyasının çeşitli bölgelerinde farklı adlarla anılsalar da ortak bir kültürün mensupları olarak, temeldeki destan anlatma geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Bu anlatıcılar, yüzyıllar boyunca kendi çevrelerindeki olaylarla, ortak Türk kültür kaynağından aldıkları yapıları birleştirerek destan anlatmaya devam etmişlerdir. Geçmişte göçebe bir hayat tarzına sahip olan Türk boylarının destan anlatıcıları, bir taraftan kendi boylarının yaşadıkları yeni olaylar ve kendilerine miras bırakılan eski konuları birleştirirken, diğer taraftan da komşu boylarla karşılıklı ilişkiler neticesinde, diğer boylardaki yeni konuları da öğrenme şansı elde etmişler ve bütün bunların sonucunda, Türk boylarının en eski ve en yeni destanlarının pek çok varyant ve versiyonu ortaya çıkmıştır.

Türk destan anlatma geleneği içinde yüzyıllar boyunca yaratılarak, varyantlarıyla birlikte günümüze kadar ulaşan ve Türk destanları arasında özel

bir yere sahip destanlardan birisi, Özbekistan’dan Sibirya’ya ve Tataristan’a kadar geniş bir alanda anlatılan ve Altay Türklerinin “Alıp Manas”, Başkurt ve Tatarların “Alıpmenşen”, Kazak ve Karakalpakların “Alpamış” ve Özbeklerin ise “Alpamış” diye adlandırdıkları destandır.

Alpamış Destanı bu kadar geniş bir alanda anlatılıyor olmasına rağmen, en zengin ve orijinal şekilde Özbekler arasında bilinmekte ve anlatılmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Alpamış Destanı’nın tam metin veya destandan bazı parçalar olmak üzere, otuzüç varyantının, yirmisekiz ayrı destan anlatıcısından derlenmiş olması ve bunun yanında Sürhanderya, Semerkant, Taşkent bölgeleri ve Güney Tacikistan’da yaşayan Özbekler arasında anlatılan henüz derlenememiş birçok varyantının olması (Mirzayev, 1968: 146), bu destanın en zengin ve yaygın olarak Özbekistan’da bilindiği konusundaki düşüncemizi desteklemektedir.

Alpamış Destanı ile motif ve konu bakımından benzer temeller üzerine oturtulmuş bir başka anlatma, Oğuzlar tarafından yaratılmış olup, 15.-16. yüzyıllarda sözlü gelenekten yazıya geçirildiği kabul edilen ve Dede Korkut Kitabı içindeki üçüncü anlatma olan Bamsı Beyrek Hikâyesi’dir. Alpamış Destanı ve Bamsı Beyrek Hikâyesi, V. M. Jirmunskiy (Jirmunskiy, 1974: 584-589) ve Albert B. Lord (Lord, 1995: 273-308) gibi bilim adamları tarafından mukayeseli olarak incelenmiştir. Bunların yanında daha yakın bir zamanda yayımlanmış bir çalışma ise, Doç. Dr. Cabbar İşankul’un “*Folklor: Obraz ve Talkin*” adlı ki-

tabının “*Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı’ndaki Esirlik Motifinin Karşılaştırmalı Tahlili*” bölümüdür (İşankul 1999: 117-128). Cabbar İşankul, adı geçen kitapta Alpamış Destanı ve Dede Korkut Hikayelerinde çok sık karşılaşılan “esirlik” konusunu karşılaştırmalı ve ayrıntılı olarak incelemiştir.

Biz bu makalemizde, Bamsı Beyrek Hikâyesi’nin bir varyantı kabul edilen ve Anadolu’da oldukça yaygın bir şekilde anlatılan Bey Böyrek Hikâyesi ile Alpamış Destanı’nı yapı ve muhteva bakımından karşılaştırıp, bu iki yaratma arasındaki benzer ve farklı noktalar üzerinde durmak istiyoruz.

Özbek destanları içinde kahramanlık konulu destanların en belirgin örneği kabul edilen Alpamış Destanı’nın bir çok varyantı olmasına rağmen, bu varyantlar arasında Fazıl Yoldaşoğlu anlatması en mükemmel ve en zengin varyant kabul edilmektedir. Biz de bu nedenle, bu incelemede, Alpamış Destanı’nın Fazıl Yoldaşoğlu anlatmasını esas almayı uygun bulduk. Yapacağımız karşılaştırmanın daha rahat takip edilmesi için Alpamış Destanı’nın kısa bir özetini vererek başlayalım:

“*Onaltı uruglu (kabileli) Kongırat’ta Dabanbiy adlı zengin bir adam yaşardı. Onun Alpınbiy adında bir oğlu vardı ve onun da Bayböri ve Baysarı adlarında iki oğlu vardı. Bu oğulların ikisi de çocuksuzdur ve çocuk sahibi olmak için Şah-ı Merdan Pîr’in türbesindeki mescitte kırk gün kırk gece geçirirler. Bir müddet sonra Bayböri’nin, bir oğlu ve bir kızı, Baysarı’nın da bir kızı olur. Çocuklara ad vermek için düzenlenen ziyafete bir derviş kılığında gelen Şah-ı Merdân,*

Bayböri’nin, oğluna ‘Hakimbek’, kızına ‘Kaldır_aç’ ve Baysarı’nın kızına da ‘Barçın’ adını verir. Hakimbek daha yedi yaşındayken, dedesi Alpınbiy’in on dört batman ağırlığındaki yayını kaldırır ve oldukça uzak hedeflere ok atar ve dünyadaki doksan kahramanın sonuncusu anlamına gelen ‘Alpamış’.i.Alpamış:(Özbek, Kazak, (Karakalpak Türkleri Destanı); adını alır.

Bir gün Alpamış.i.Alpamış:(Özbek, Kazak, (Karakalpak Türkleri Destanı); babası Bayböri’ye zekat verip almanın, cömertlik ve cimriliğin anlamlarını açıklarken babasının kafasına, zekat vermeye mecbur etmek suretiyle kardeşinin (Baysarı’yı) cömertliğini deneme fikrini sokar. Bu durum kardeşler arasında tartışma çıkmasına yol açar ve Baysarı, Kongıratların büyük bir kısmıyla birlikte, Kalmukların ülkesine göç etmeye karar verir. Kalmukların ülkesine giderken, yerleşik bir halkın hayat tarzından habersiz olan Baysarı ve beraberindekiler, Kalmukların ekili alanlarını kullanmaz hale getirir. Bu hareketlerinden dolayı suçlanıp, Kalmukların hanının huzuruna getirilen Baysarı, suçsuz olduğunu söyleyip itiraz eder. Kalmukların hanı bu itirazı kabul eder ve Baysarı ile halkının Çılbır çölü yanındaki Ayna Gölü kıyılarına yerleşmelerine izin verir.

Aradan uzun zaman geçer ve Barçın, Kalmuk ülkesinde güzelliği ile çok meşhur olur. Kalmuk ülkesinde, cadıya benzeyen yaşlı bir Kalmuk kadını Sürhayıl’in oğulları Karacan, Kökaman ve Kökeldaş tarafından Barçın’a kur yapılır. Aşıkları önce tersleyen Barçın, sonunda kardeşlerden biriyle evlenmeyi kabul etmek zorunda kalır. Barçın evlenmeden

önce altı aylık bir bekleme süresi ister. Barçın, Alpamiş.i.Alpamiş:(Özbek, Kazak, (Karakalpak Türkleri Destanı);'a bir mektup gönderip, içinde bulunduğu kötü durumdan onu haberdâr eder. Baybörü mesajın ulaşmasına engel olmak isterse de, Alpamiş'in kız kardeşi Kaldır aç mektubu kardeşine gösterir ve Barçın'ı kurtarmaya gitmesi için onu teşvik eder. Alpamiş, Baybörü'nin at bakıcısı Kulta'yın yetiştirdiği atlardan, gerçek bir tulpar (kanatlı at) olan Bayçıbar'ı alarak yola çıkar.

Yolda Alpamiş bir dizi macera yaşar. İlk olarak Alpamiş bir mezarlıkta uyurken, çiltan (kırk evliya) rüyada iki aşğın ruhlarını bir araya getirir. Daha sonra Kalmuk sınırları içinde Alpamiş, Çoban Keykubat'ın yanında kalır ve orada da yine bir rüya görür, onunla aynı anda Barçın ve Karacan da rüya görürler. Karacan rüyasında, Alpamiş'in gelişini öğrenir ve onunla tanışmaya gider. Alpamiş ile tanışan Karacan müslüman olmaya karar verir ve iki kahraman daha sonra kan kardeşi olurlar. Alpamiş'in rakibi gibi davranan Karacan, altı aylık sürenin dolmasından iki saat önce Barçın'ın çadırına ulaşır. Ancak, Barçın daha fazla süre ister ve rakip aşıklara dört sınavda başarılı olma şartı koşar. Bunlar, at yarışı, ok atma yarışı, gülle atma ve güreştir. Karacan, Alpamiş yerine, Bayçıbar'ın sırtında yarışa katılır ve kardeşi Kökeldaş'ın hilelerine rağmen at yarışını kazanır. Alpamiş, ok atma ve gülle atma yarışlarından zaferle çıkar ve güreşte diğer yarışmacıları öldürür. Sonuçta, Barçın ile evlenmeye hak kazanır. Fakat Alpamiş, babasının ülkesine dönmenden önce, kan kardeşi Karacanla birlikte kendilerine karşı Kalmukların hanı ta-

rafından gönderilen Kalmuklarla ve yarışmada Karacan dışında yarışmada bütün oğullarını kaybeden Sürhayil'in kışkırtmasıyla onlara saldıran Tayçi Han'a karşı savaşmak zorunda kalır. Alpamiş ve Barçın, düşmanlarını yenerek, Baysın'a dönerler, fakat beraberlerinde götürmek istedikleri Baysarı, Kalmuk ülkesinde kalmak istediğini söyleyerek onlarla Baysın'a gitmez.

Kalmuk hanı bir müddet sonra yaşlı Sürhayil'in kışkırtmalarıyla Baysarı'nın bütün mal varlığına el koyar ve onu bir deve sürüsüne çoban yapar. Alpamiş kayınpederinin başına gelenleri öğrenince, kırk yiğidi ve kız kardeşinin kocası Bektimir ile birlikte Baysarı'yı kurtarmak için yola çıkar. Sürhayil, Baysarı'nın bulunduğu yere giden yoldaki Murat Tepe üzerinde bir saray yaptırmıştır ve kırk cariye ile birlikte burada yaşamaktadır. Sürhayil bu sarayda konaklamaya gelen Alpamiş ve kırk yiğidini, kırk cariyenin yardımıyla sarhoş eder ve sarayı ateşe verir. Alpamiş'in kırk yiğidi perişan olur; fakat Alpamiş'a hiçbir şey olmaz. Sürhayil, hala uyumakta olan Alpamiş'i yer altında bir zindana attırır.

Uzun süre haber alınamayan Alpamiş ve kırk yiğidin öldükleri haberi Kongırat'a kısa sürede yayılır. Baybörü'nin Badem adında bir cariyeden doğma oğlu olan Ultantaz, Kongırat'ın idaresini hileyle ele geçirir. Ultantaz, Kaldır aç'ı Çılbır Gölü'ne sürgün edince, Alpamiş'in, Kalmuk ülkesine gidişinden hemen sonra dünyaya gelen Yadgar adlı oğlu da Kaldırkaç ile beraber Çılbır Gölü'ne götürülür.

Alpamiş çürümeye terk edildiği zindanda bir gün yaralı bir yaban kazı tutar. Kaz iyileşip tekrar uçabilecek duru-

ma geldiğinde, Alpamiş bir mektup yazıp, bu kazla Çılbır Gölü'ne gönderir. Mektup Yadgar'ın eline geçer ve Yadgar, Karacan'dan babasını kurtarmasını ister. Ancak, Karacan, Alpamiş'i zindandan yukarı çekemez. Çünkü ipler yeteri kadar sağlam değildir ve sonuçta Karacan istediğini yapamadan evine dönmek zorunda kalır.

Kalmuk Hanı'nın kızı Tavka, pazar-
dan aldığı bir tekeye çoban Keykubat'ın bakmasını ister. Bu teke, bir gün, Alpamiş'in bulunduğu zindana düşünce, Alpamiş'a daha önceden ev sahipliği yapan çoban, kahramanı tanır ve ona yiyecek getirir. Alpamiş yediği yemeklerin kemiklerinden bir çanavuz (üflemeleli bir müzik aleti) yapar ve onu Keykubat'a verir. Tavka, Keykubat'ın çanavuz çalışını duyar ve sonuçta Alpamiş'in varlığından haberdar olur. Tavka, Alpamiş'in zindandan kurtulması için bir çok yardımda bulunur ve sonunda Alpamiş'in atı, yeraltındaki zindana getirilir. Pirlerin de yardımıyla, Bayçıbar kuyruğuyla Alpamiş'i zindandan yukarı çeker. Kalmuklar, Alpamiş'a bir orduyla saldırırlarsa da Alpamiş onları yener. Kalmukların hanını ve yaşlı Sürhayil'i öldürüp, Keykubat'ı tahta oturtur ve Tavka'yu, Kalmukların yeni hanı Keykubat ile evlendirir.

Alpamiş, zindanda kaldığı yedi yıldan sonra, hain Ultantaz'ın Barçın ile zorla evlenmek üzere olduğu sırada yurduna döner. Alpamiş önce babaannesi Tarlanla, sonra kız kardeşi Kaldırğaça karşılaşıp. Kaldırğaça onun atını tanır; ama at üstündeki kişinin Alpamiş olduğundan emin değildir. Alpamiş daha sonra Kultay ile karşılaşır, ancak Kultay beyini yeniden gördüğüne inanmak iste-

mez. Kultay, Alpamiş'in sağ omzunda Şah-ı Merdan'ın beş parmak izini görünce onun Alpamiş olduğunu anlar ve Alpamiş ile elbiselerini değiştirmeyi kabul eder. Alpamiş karısının ve arkadaşlarının kendine olan bağlılıklarını denemek için düğün yerine kılık değiştirmiş olarak gider. Alpamiş düğünün yapıldığı yerdeki toyda kendisine kötü davranılan oğlu Yadgarla, kendisini hemen tanıyan annesiyle ve Ultantaz'ın sofrasında sakilik yapmak zorunda kalan babasıyla karşılaşır. Ok atma yarışında Alpamiş'in ricası üzerine Alpinbiy'in yayı getirilir. Alpamiş bu yayı yalnız başına gelecek güce sahiptir. Toplantıya katılanlar irticalen türkü (yar-yar) söylemeye başladıklarında, Alpamiş, önce Ultantaz'ın annesi Badamla dombıra eşliğinde atışır, sonra Barçın'a hitaben türküler söyler. Bu şiirdeki mısralar; Barçın'ın sadakatsizliğini ve kocasının ona duyduğu sevgiyi sergiler. Sonra gerçek çoban Kultay, Bayçıbar'ın üzerinde oraya gelir ve orada bulunanlara sahte Kultay'ın yani Alpamiş'in kimliğini açıklar. Alpamiş, tahtı zorla ele geçiren Ultantaz'ı idam ettirir ve Kongırat'ın hükümdarı olur. Alpamiş nihayet çok sevdiği ailesine, arkadaşlarına ve özellikle Ultantaz'dan korkup Alatağ'a kaçan Karacan'a kavuşur. Kayınpederi Baysarı'yı eski tartışmaları unutmaması ve yurduna tekrar dönmesi için razı eden Alpamiş, verdiği büyük mücadelelerle Kongıratları tekrar bir araya getirir ve herkes mutluluk ve bolluk içinde yaşar."

(Alpamiş I-II, 1992,1993)

Bu kısa özetten de anlaşılacağı gibi, Alpamiş Destanı'nın olay örgüsünün "kahramanın dönüşü" bölümünde yoğunlaşmış olması, aynı ana tema etra-

finda kurgulanmış olan Bamsı Beyrek Hikâyesi ile bir çok ortak noktaya sahip olması sonucunu doğurmaktadır.

Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, iki anlatma arasında kahramanların ailelerinin tanıtılmasıyla başlayan benzerlikler, diğer kısımlarda da devam eder ve nihayet, iki anlatmada da temel olan kahramanın dönüşü yapısıyla daha açık bir hale gelir. Alpamış Destanı'nın, Bamsı Beyrek Hikâyesi ile ortak özelliklere sahip olması, Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin Anadolu sözlü geleneğinde hala yaşayan bir varyantı kabul edilen Bey Böyrek Hikâyesi ile de bir çok ortak noktaya sahip olmasına yol açmıştır.

Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin nesir ağırlıklı bir varyantı olan Bey Böyrek Hikâyesi, Anadolu'nun bazı bölgelerinde masal, bazı bölgelerinde ise hikaye tarzında, günümüzde dahi, anlatılmaktadır. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı* adlı çalışmasında, Bey Böyrek Hikâyesi'nin yirmidokuz varyantının epizot iskeletlerini vermiştir (Gökyay 1973: CDL XII-D XXX). Epizotlar halinde özetleri verilen varyantlar, bu hikâyenin Anadolu'daki varyantlarının sadece bir bölümü olarak kabul edilirse, Bey Böyrek Hikâyesi'nin Anadolu'da ne kadar yaygın olduğu daha iyi anlaşılır. Ayrıca bu hikâyenin günümüzde de anlatılıyor olması, Dede Korkut Hikâyelerinin Türkiye Türklerinin sözlü geleneğinde hâlâ canlı bir şekilde yaşamaya devam ettiğinin göstergesi kabul edilebilir.

Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri adlı eserinde, Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek hikâyelerini yapısal olarak inceleyen Metin Ekici, Bey Böyrek Hikâyesi'nin, Dede

Korkut Hikâyelerinden Bamsı Beyrek Hikâyesi ve diğer bazı Dede Korkut Hikâyeleri ve de Türk sözlü geleneğinden bazı masal ve hikâye unsurlarının birleştirilmesiyle meydana getirildiğini belirtmekte ve masal unsurlarının hikâyeye girmesini, bu hikâyenin sözlü gelenekten derlenmiş olmasına bağlamaktadır (Ekici 1995: 11). Oluşumu, genel olarak, yukarıdaki özelliklerin birleşmesiyle meydana geldiği düşünülen Bey Böyrek Hikâyesi'nin konusu kısaca şöyledir:

“Çocuksuzluğundan dolayı üzgün olan padişah vezirini de yanına alarak seyahate çıkar. Konakladıkları bir çeşme başında karşılaştıkları ak sakallı pîrin, çocuğu olması için kendisine verdiği elmayı karısıyla beraber yiyen padişah, elmanın kabuklarını da atına yedirir. Vakti gelince padişahın karısı bir erkek çocuk, atı da bir tay doğurur. Elmayı padişaha veren ak sakallı pîr yedi yıl sonra gelerek çocuğa ‘Bey Böyrek’, taya ise ‘Bengiboz’ adını verir ve ortadan kaybolur.

Bir gün avlanmaya çıkan Bey Böyrek, okuyla kör ve yaşlı bir kadının su testisini kırınca, kadın ona ‘Ak Kavak Kızı’nın hışmına uğrayasın’ diye beddua eder. Ak Kavak Kızı’nın adını duyan Bey Böyrek kıza aşık olur ve Ak Kavak Kızı’nu aramaya gider. Ak Kavak Kızı’nın memleketine giden Bey Böyrek kıızı almak için şart koşulan üç aşamalı imtihanı (atın kırk adım uzağa atlaması, devin bahçesinden gül getirilmesi, selvi ağacında asılı olan yüzüğün içinden okun geçirilmesi) atının ve pîrin yardımıyla başarır. Kıızı alıp memleketine döndüğünde, babasının memleketine saldırmak üzere olan düşmana karşı savaşa gider. Bey Böyrek, savaşta düşmana esir olur ve yedi yıl zindanda kalır. Kendisine aşık

olan kralın kızının yardımıyla zindandan kurtulur ve memleketine doğru yola çıkar. Yolda karşılaştığı çoban ile kıyafetlerini değiştiren Bey Böyrek, Kel Vezir'in oğluyla evlendirilmekte olan Ak Kavak Kızı'nın düğün yerine gelir ve orada saz çalmaya başlar. Saz çalanın, sevgilisi Bey Böyrek olduğunu anlayan Ak Kavak Kızı çok sevinir. Önce Ak Kavak Kızı ile evlenen Bey Böyrek, daha sonra kral kızıyla evlenerek muradına erer."

(Sakaoğlu 1998: 66-79)

Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra, bu iki anlatmayı kısımlara ayırıp, bazı ana başlıklar altında inceleyelim. Bu başlıkları bir takım daha alt gruplara ayırmak da mümkündür. Fakat daha ayrıntılı bir inceleme, bir makale boyutunu aşacağı için, Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi'ni şu temel başlıklar altında karşılaştırmayı uygun gördük:

1. Ailenin Tanıtımı ve Kahramanın Doğumu:

İnceleme konumuz olan Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi, olayların anlatılmasına bir temel hazırlama özelliği taşıyan "Hazırlık Epizodu" adını verdiğimiz yapıyla başlamaktadır. Bu bölüm; kahramanın ailesinin tanıtılmasıyla başlayarak "çocuksuzluk", "çare arama", "doğum" ve "ad verme"den sonra "kahramanın eğitimi" kısımlarıyla tamamlanır. Esas itibarıyla bu yapı, kahramanın hazırlanması ve onun daha sonra yaşayacağı olaylardan başarıyla çıkmasına bir başlangıç oluşturma özelliği taşır.

Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi'ndeki ailenin tanıtımı kısımlarına bakıldığında, her iki kahramanın da

"soylu" veya "asil" bir aileden geldikleri görülür. Alpamış'ın babası; "Baysın-Kongırat elinin hanı", Bey Böyrek'in babası ise, "devlet sahibi bir padişaktır". İki anlatmada da baba tanıtılırken, çok fazla fonksiyonu bulunmayan anne, baba kadar ayrıntılı olarak tanıtılmamıştır.

Bu ilk kısım karşılaştırıldığında, iki anlatma arasında temelde benzerlikler söz konusu olmakla birlikte, bazı farklılıklar olduğu görülür. Bunlar üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır: Farklılıklardan ilki, kahramanların doğumuyla ilgilidir. Alpamış Destanı'nda, Alpamış ve kendisine eş olacak Barçın aynı zamanda doğmakta ve aileleri onları "beşik kertme" geleneğiyle birbirine bağlamaktadır. Bey Böyrek Hikâyesi'nde ise, Bey Böyrek sevgilisiyle değil, atı Bengiboz ile aynı zamanda dünyaya gelir. Bu bölümde Bey Böyrek'in sevgilisi Ak Kavak Kızı'ndan hiç bahsedilmez.

Diğer bir farklı nokta ise, kahramanların ad almasıyla ilgilidir. Her iki anlatmada da kahramanlara doğumda yardımcı olan bir pîrin ad vermesi yapısının bulunmasına rağmen, Alpamış'ta farklı bir uygulama daha vardır. Bey Böyrek Hikâyesi'nde verdiği elmayla kahramanın doğumuna yardım eden "ak sakallı pîr", yedi yıl sonra gelerek kahramana "Bey Böyrek", taya ise "Bengiboz" adını verir ve kahraman, hikâyenin sonuna kadar bu adla anılır. Alpamış Destanı'nda ise, kahramanın doğumuna yardımcı olan "Şahı-Merdan Pîr", doğumdan kırk gün sonra gelerek kahramana "Hakimbek" adını verir. Fakat, Hakimbek yedi yaşına geldiğinde dedesinden kalan ok ile Askar Dağı'nın tepesini uçurunca halk ona "Alpamış" adını verir. Burada, kahramana ad vermede

kullanılan iki farklı gelenek mevcuttur. Bunlardan birincisi, dinî mâhiyeti olan bir pîrin kahramana ad vermesi, ikincisi ise örneklerini Dede Korkut hikâyelerinden “Boğaç Han” ve “Bamsı Beyrek” hikâyelerinde gördüğümüz, çocuğa bir kahramanlık göstermesi üzerine ad verilmesi geleneğidir. Alpamış Destanı’nda kahramana verilen ilk adın yanında, gösterdiği başarıya bağlı olarak ikinci bir ad verilmesi ve kahramanın bu ikinci adla anılmaya başlanması, İslam öncesi Türk gelenekleriyle, İslamî Türk geleneklerinin destanda birleştirilmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

2. Aşık Olma:

Kahramanların maceraların anlatılmaya başlandığı kısım olan kahramanın aşık olması, Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi’nde de mevcuttur. Bu kısmın iki anlatmada da varlığı yapısal bir benzerliği gösterir, ancak bu yapının şekil olarak farklı olması da son derece doğaldır.

Kahramanın aşık olması, Alpamış Destanı’nda çocuklarının olmamasına birlikte çare arayan ailelerin, doğacak çocuklarını bir sözleşme özelliği taşıyan “beşik kertme” yapmaları ve çocukların da yetişkin birer kişi olduklarında “tabîî olarak birbirlerine aşık olmaları” şeklinde gerçekleşmektedir. Bu şekil, başka anlatmalarımızda da “aynı anda doğan kız ve erkeğin birbirine aşık olması” şeklinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bey Böyrek Hikâyesi’nde, kahramanın aşık olması, ok atarken testisini kıldığı yaşlı ve kör bir kadının “Ak Kavak Kızı’nın hışmına uğrayasın” şeklinde Bey Böyrek’e beddua etmesi sonucunda gerçekleşir. Aynı şekilde, kahramanın

yaşlı bir kadının su testisini kırması, Tahir ile Zühre Hikâyesi’nin “Taharnan Zöhre” adıyla, 1973 yılında derlenen bir varyantında da mevcuttur. Bu anlatmada Tahir, Zühre ile kardeş olmadıklarını bu yolla öğrenir ve aşık olma gerçekleşir (Türkmen 1998: 36). Bey Böyrek Hikâyesi’ndeki kahramanın sevgilisini hiç görmeden, sadece onun adını duyarak ve “beddua sonucu aşık olması”, Türkiye Türklerinin halk hikâyelerinde oldukça yaygın olarak kullanılan, İslamî dönemde oluşmuş ve aslı unutulmuş, belki de başka bir anlatmadaki unsurun yerine, elimizdeki metnin anlatıcısı tarafından yerleştirilmiş olan bir şekildir.

3. Kahramanın Memleketinden Ayrılması:

Bu kısım, sevgiliyle evlenme hakkını kazanıp, onunla evlendikten sonra veya evlenmeden önce meydana gelen bir engelden dolayı, kahramanın memleketinden ve sevgilisinden ayrılmak zorunda kalması ve gittiği yerde bir çok zorlukla karşılaşarak yurdundan uzun süre ayrı kalmasının konu edildiği kısım olup, halk anlatmalarında çok farklı şekillerde oluşturulmuştur. Bu ayrılık bazen sevgilinin bulunduğu ülkeye gidip, onunla görüşme ve ona olan aşkı ifade etme ve sonuçta onu isteme sebebiyle ilgili olurken, bazı anlatmalarda aynı mekanda bulunan sevgiliden; savaşa gitme, başlık parasını kazanma vb. sebeplere bağlı olarak ayrılma şeklinde ortaya çıkmaktadır. İncelediğimiz anlatmaların yapısal özelliklerine bağlı olarak, kahramanın memleketinden ayrılması bölümünü;

a.Kahramanın Yaptığı Hazırlıklar,

b.Memleketten Ayrılma, Sevgilinin Bulunduğu Yere Ulaşma ve Macera,

adı altında iki ayrı başlık halinde incelemek mümkündür.

a. Kahramanın Yaptığı Hazırlıklar:

Bu kısımda, her hangi bir sebepten dolayı kahramanın memleketinden ayrılmasına yol açan olaylar meydana geldikten sonra, kahramanın yolculuk için birtakım hazırlıklara girmesi söz konusudur. Bu hazırlıklar, ilk bakıldığında, kahramanın gideceği yere ulaşmak için yaptığı hazırlıklar gibi görünse de, anlatmaların daha sonraki bölümlerinden de anlaşılacağı üzere, esas olarak, kahramanın gittiği yerde yaşayacağı maceralar ve tabi tutulacağı imtihanla alakalıdır. Bu hazırlık kısmı, kahramanın memleketinden ayrılmadan önce etrafındakilerle yaptığı konuşmalar ve buna benzer uygulamalar mevcut olsa da, yapılan hazırlıkların temelini, kahramanın daha sonra yaşayacağı maceralarda en yakın yardımcısı olan olağanüstü özelliklere sahip atının tanıtılmasından oluşmaktadır. Kahramanın olağanüstü özelliklere sahip atı, kahramanın en yakın dostu, yardımcısı ve zor durumlarda onun kurtarıcısıdır (Reichl 2001: 11. Bölüm). Bu yardımcı at, bazı destanlarda konuşabilmekte, bazılarında ise uçabilmektedir.

Genellikle Türk destanlarının çoğunda karşılaştığımız, kahramanın olağanüstü özelliklere sahip bir atının olması, her iki anlatmanın bu kısmında karşımıza çıkmaktadır. Bey Böyrek'in atı Bengiboz, bu hazırlık bölümünde çok ayrıntılı olarak tanıtılmasa da, Bey Böyrek, Bengiboz'un sahip olduğu olağanüstü özellikler sayesinde, tabi tutulduğu imtihandan ve yaşadığı diğer maceralardan başarıyla çıkar. Alpamış Destanı

n'ında ise, Alpamış'ın atı, Bayçıbar'ın özellikleri ve atın hazırlanması kısmı oldukça ayrıntılı ve canlı tasvirlerle anlatılmaktadır. Alpamış'ın babasının at bakkıcısı olan Kultay, Kalmuk yurduna gitmek için Alpamış at seçerken, sanki onun Bayçıbar'ı almasını istemez ve onu üç defa yanıltmaya çalışır. Fakat Alpamış, onun söylediklerine kanmaz ve kendisine Bayçıbar'ı seçer.

Kahraman adeta burada bir sınavdan geçmektedir. Alpamış'ın Kalmuk ülkesine doğru yola çıkmadan önce, kız kardeşi Kaldırğaç'ın, Bayçıbar'ı hazırlamasıyla ilgili bir bölümü örnek verebiliriz:

.....

*Kimhabı mayından bolgan terlikni,
Merd bolganlar karaydagan dürbini,
Ustalar işletir polat kırğını,
Şul zamanda saldı atning üstiga
Zerligü zerbabdan bolgan çırğını.
Çırğının üstidan koydu bellikni,
Boz üstüdan saldı cahaldirikni.*

(Alpamış 1992: 77-78)

.....

İpekten yapılmış kumaş terliği¹
Mert olanlar bakarmış dürbünle,
Ustalar kullanır çelik kırğını,²
Bu zamanda koydu atın üstüne
Altınlarla süslenmiş ipek kumaşı,
İpek kumaşın üstüne koydu kemeri
Boz (atın) üstüne koydu cahaldiriği³

Kahramana, bir kardeş veya güçlü bir arkadaştan daha fazla yardımı olabilecek bir atın bu kadar ayrıntılı tanıtılmasını yerinde karşılamak gerekir. Doğru bir at seçen kahraman, yapacağı yolculuk ve karşılaşacağı tehlikeler karşısında atı tarafından uyarılacak ve hatta gireceği yarışlarda atı sayesinde sevgilisini kazanma şansı yakalayacaktır.

b. Memleketten Ayrılma, Sevgilinin Bulunduğu Yere Ulaşma ve Macera:

Kahramanın yurdundan ayrılması bazen sevgilinin bulunduğu ülkeye gidip, onunla görüşerek aşkını ifade etmesine bağlı olarak ortaya çıkarken, bazen de aynı mekanda bulunan ve hatta sevgiliyle evlendikten sonra savaş vb. sebeplerle meydana gelmektedir. İnceleme konumuz olan anlatmalar için kahramanın memleketinden ayrılmasında yukarıdaki durumların ikisi de geçerlidir. Çünkü, Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi'nde iki kahraman da yaşadıkları memleketlerden bir değil, iki defa ayrılmak zorunda kalırlar.

Alpamış ve Bey Böyrek'in ilk defa memleketlerinden ayrılma sebepleri daha şahsi bir durum sonucunda meydana gelir. Bey Böyrek yaşlı bir kadının bedduası sonucunda aşık olduğu Ak Kavak Kızı'nı bulmak için memleketinden ayrılır. Alpamış ise, beşik kertme nişanlısı Barçın'ın Kalmuk yurdunda zorla evlendirilmek istendiği haberini alır ve Bayçıbar'la Kalmuk yurduna doğru yola çıkar. İki anlatmada da buraya kadar olan kısımındaki ayrılma, gerek şekil ve gerekse sebep bakımından sevgiliyi elde etmek niyetinde olan kahramanın memleketinden ayrılması şeklindedir.

Kahramanların yurtlarından ikinci defa ayrılmaları ise daha toplumsal bir sebebe bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bey Böyrek, babasından haraç isteyen komşu ülkenin kralına karşı babasının otuzdokuz yiğidinin başında savaşa gider. Alpamış'ın memleketinden ikinci defa ayrılmasının sebebi ise, Kalmuk yurdundaki kayınbabası Baysarı ve onun yanındakilere Kalmuk Han tarafından zulüm ve haksızlık edilmesidir.

Alpamış'ın, kötülere karşı, iyilerin yanında olmak ve onları içine düştükleri zor durumdan kurtarmak amacıyla, yaşadığı yerden ve sevdiklerinden ayrılarak mağdurların yardımına koşması ve Bey Böyrek'in de kendi ülkesinden haraç isteyen komşu ülke kralına karşı, kendi toplumunun hakkını korumak amacıyla savaşa gitmesi, bu kahramanlar hakkında anlatılanların birbirine çok yakın olduğunu göstermesi yanında, bu kahramanların neden destani karakter kazandığını da açıklar. Kendi şahsi ihtirasları yerine, sosyal bir temele oturtulan kahramanların başarıları, bu kahramanları toplum için mücadele eden kişiler sınıfına sokar ve onları toplum gözünde yüceltir. Kahramanlar, sadece aşık oldukları kızları elde etmek veya kurtarmak amacıyla yaşadıkları yerden ayrılırsalardı, yapı itibariyle bu iki anlatma, Leyla ve Mecnun, Ferhad ve Şirin vb. gibi aşk konulu halk hikayelerine daha yakın dururdu. Halbuki, şahsi arzu ve istekleri yanında, içinden çıktıkları toplumlarının bağımsızlığı ve birliği için bir mücadele etme özelliğinin bu anlatmalarda bulunması, onların, Dede Korkut Hikayelerinin de içine dahil edildiği epico-romanesk anlatmalar gurubuna dahil edilmesini gerektirmektedir.

Alpamış Destanı'nı bu açıdan incelediğimizde, destanın yapı olarak iki bölümden oluştuğunu söylemek mümkündür. Destanın birinci kısmında, kahraman, daha çok sevdiği kız ile beraber olabilmek, yani kişisel istekleri için mücadeleye etmektedir. Destanın ikinci kısmında, Alpamış'ın bir çok zorluğa karşı gösterdiği kahramanlıklar anlatılır. Destandaki savaş sahneleri çok renkli ve canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Kahramanın Kongırat halkını yeniden bir araya toplayabilmek için verdiği mücadele

olumlu sonuç verir ve Kongırat halkı sonuçta Alpamiş'in idaresinde, Cideli Bay-sın yurdunda tekrar bir araya gelir. Ko-nu itibariyle anlatmanın destan özelliği gösteren esas bölümünün ikinci bölüm olduğu açıktır.⁴

Alpamiş Destanı'nın birinci bölümü yer yer epico-romanesk anlatı özelliği gösteriyor olsa da, bu bölümü esas konuya bir hazırlık olarak değerlendirmek yerinde olur. Bu nedenle Alpamiş Destanı, bir çok araştırmacı tarafından, kahramanlık destanlarına gösterilebilecek en iyi örneklerden birisi olarak kabul edilir.

Her iki anlatmanın bu kısmında bulunan başka bir benzer nokta, hem Alpamiş Destanı'nda ve hem de Bey Böyrek Hikâyesi'nde kahramanların kendinden geçmiş bir haldeyken esir edilmesi ve kırk yiğitlerinin öldürülmesidir. Kahramanların uykudayken yakalanarak hapse atılması, Türk destanlarında oldukça yaygın olarak kullanılan bir yapıdır. İncelemeye aldığımız anlatmalardan biri olan Alpamiş Destanı'nın içinde yaratıldığı saha olan Özbek sahasından bu konuya verilecek en iyi örnekler; "Yusuf ile Ahmed" ve "Erali ve Şirali" destanlarıdır. Yusuf ve Ahmed Destanı'nda, her iki kahraman da uykudayken yakalanarak Mısır Padişahı'nın esiri olurlar (Yusuf ve Ahmed 1987: 83-84). Erali ve Şirali Destanı'nda ise, babalarının celladları tarafından Alatağ'a götürülen kahramanlar, pîrin de yardımıyla ölümden kurtulurlar. Aynı gün akşam uykuya dalan kahramanlardan Erali, Zenger şehrinden gelen kervancılar tarafından Bağdat'a kaçırlır (Fedakar 1999: 691). Dede Korkut Kitabı'nda bir arasöz şeklinde kullanılan "Ol zamanda Oğuz yiğitlerine ne kaza gelse uykudan gelir idi" (Gökyay 1973: 193) ifadesi, kahramanların uykudayken yakalanarak hapse atılmasını çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu yapının destanlarımızda oldukça yaygın olarak kullanılması, Türk destanlarının kahraman tipi ile ilgilidir. Olağanüstü özelliklere sahip bir kahramanın düşman tarafından zor duruma düşürülmesi, hatta küçük çaplı da olsa bir yenilgiye uğratılması, ancak bir takım hilelere başvurulması veya kahramanın içinde bulunduğu bir gaflet anının kullanılmasıyla mümkündür. Düşmanın hiçbir hileye başvurmadan kahramanı yenmesi, olağanüstü fizikî güce sahip olarak yaratılan kahraman tipiyle bağdaşmayacağı için, böylesi bir kahraman alt edilmesi, ancak bir takım hilelere başvurmak yoluyla yapılır ve sonuçta kahraman zindana atılır.

İki anlatmada da kahramanların memleketlerinden ayrılma şekli ve ayrılma sebepleri ve daha sonra gittikleri ülkelerde hapsedilmelerinde bir çok benzer nokta söz konusudur. Ancak, kahramanın yakalanarak zindana atılması, Alpamiş Destanı'nda daha ayrıntılı tasvirlerle süslenmiş ve bir dizi benzer olayın aktarımıyla oluşturulmuştur. Kahramanın zindandan kurtulması için ona yardım eden kişilerin sayısında da farklılıklar bulunmaktadır. Bey Böyrek Hikâyesi'nde kahramanın zindandan kurtulması için, sadece kendisini hapseden kralın kızı yardım ederken, Alpamiş Destanı'nda kahramanın zindanda bulunduğu süre içinde ve daha sonra onun zindandan kurtulması için kahramana yardım edenler farklı kişilerdir. Bunlar; Alpamiş'in kan kardeşi Karacan, çoban Keykubat, Tayçı Han'ın kızı Tayka ve Alpamiş'in atı Bayçıbar'dan oluşan bir gruptur. Bu farklılıklar, Alpamiş Destanı'nın, sözlü destan geleneğinin temsilcisi ve hatta ustası bir anlatıcıdan derlen-

miş olması ve bunun sonucunda da Bey Böyrek Hikayesi'ne göre daha renkli ve güçlü bir örgüye sahip olmasından kaynaklanmıştır.

4. Kahramanın Dönüşü ve Sonuç:

İnceleme konumuz olan Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi esas olarak "Kahramanın Dönüşü" yapısı üzerine kurulmuş anlatımlar olduğu için, kahramanın dönüşü her iki anlatımda da önemli bir yer tutmaktadır. Kahramanın dönüşü yapısı üzerine kurulmuş anlatımlarda olaylarının en yoğun yaşandığı, destanın esas kurgusunun tam olarak ortaya çıktığı bölüm kahramanın "yurduna dönüşü" kısmıdır. Uzun bir müddet kaldığı zindandan kurtulan kahraman, bu kısımda "tebdil-i kıyafet" yaparak çevresindekilerin kendisine karşı olan yakınlık ve sevgilerini ölçer ve kendisine haksızlık edenlere gereken cezayı verir.

Alpamış Destanı'nda kahramanın dönüşü ve sonuç bölümlerinin özeti şöyledir:

"Sonra kendi yurduna döner. Alpamış yolda çobanlardan Baysın Kongırat yurdunda olan bitenler hakkında haber alır. "Alpamış öldü" diye haber geldikten sonra yerine Ultantaz'ın bey olduğunu ve Barçın ile zorla evleneceğini duyar. Yolda koyun bakan Kultay babaya rastlar. Alpamış, Kultay'a sırtındaki beş parmak izini gösterip kendini tanıtır. Alpamış, kimin düşman kimin dost olduğunu anlamak için Kultay'ın çoban kıyafetlerini giyerek Ultantaz'la Barçın'ın düğünlerine gider. Düğünde Ultantaz'ın ailesine yaptığı kötülükleri kendi gözüyle görür. Düğün yerine vardığında anası düğün için kesilen hayvanın içkembelerini te-

mizlemekte, babası su taşımakta, yedi yaşındaki oğlu Yadgar, Ultantaz ve adamlarından sürekli dayak yemektedir. Alpamış önce ahçıların yanına varır ve onları itip kakarak yemeklerini yere döker. Bu arada yemek isteyen Yadgar'ı döven ahçı Parmankul'u ocağa atar. Sonra yarışlar başlar. Kultay kılığındaki Alpamış, yay tartıp ok atma yarışını kazanır. Gece olduğunda düğünde atışma başlar. Alpamış, atışmada Ultantaz'ın anası Badambikeç'i yener. Daha sonra Barçın'la atışır. Bu atışmadan sonra herkes onun Kultay değil Alpamış olduğunu anlar. Alpamış Ultantaz ve taraftarlarını öldürür, dostu Karacan'ı buldurtur. Bu sırada Kalmuk elinden Baysarı da çıkıp gelir. Destan dağılan Kongırat boyunun Alpamış'ın başkanlığında tekrar birleşmesiyle tamamlanır."

(Alpamış 1992: 127-218)

Bey Böyrek Hikâyesi'nde ise kahramanın dönüşü ve sonuç bölümleri özetle şu şekilde anlatılmaktadır:

"Zindandan kralın kızının yardımıyla kurtulan Bey Böyrek Oğuz Eli'ne gelir. Yolda babasının çobanlarıyla karşılaşır ve onlardan Oğuz Eli'nde olup, bitenleri öğrenir. Çobanlarla kıyafetlerini değiştirerek çoban kılığına girer. Kel Vezir'in oğlu ile zorla evlendirilmek istenilen sevgilisi Ak Kavak Kızı'nın düğün yerine gelir. Saz çalarak oradakilerle konuşur. Bey Böyrek yüzüğünü Ak Kavak Kızı'na gönderir. Bu yüzüğü görünce sevgilisinin geldiğini anlayan Ak Kavak Kızı çok sevinir. Böylece iki sevgili birbirine kavuşur.

Bey Böyrek ve Ak Kavak Kızı kırk gün, kırk gece düğün yaparak evlenirler. Kel Vezir'i affeden Bey Böyrek kız kardeşini Kel Vezir'in oğluna verir. Bey Böyrek

kendisini zindandan kurtaran kralın kızına onunla evleneceği sözünü verdiği için, Ak Kavak Kızı'ndan izin alarak, müslüman olan kralın kızıyla evlenir."

(Sakaoğlu 1998: 75-79)

Bu tip anlatmalarda kahramanın dönüşü kısmının en dikkat çekici yönü, kahramanın memleketine döndüğünde kıyafet değiştirerek kimliğini gizlemesidir. İki anlatmanın da ilk kısmında aşık olduğu kızı elde edebilmek için bir takım sınavlardan geçen kahraman, kıyafet değiştirerek yurduna döner ve başta sevgilisi olmak üzere çevresindekileri adeta bir imtihana tabi tutar. Daha önce girdiği imtihanlardan başarıyla çıkarak kendini kanıtlayan bir kahramanın tanınmamak için kıyafet değiştirip, başka birinin kılığına bürünmesi, onun, sevgilisi ve çevresindekilerden aynı şekilde kendilerini kanıtlamalarını beklemesinden kaynaklanır. Kahraman, sevgilisinin içinde bulunduğu durumun kendi seçimi olup olmadığını ve bir takım zorlamalara maruz kalıp kalmadığını öğrenmek ister ve yaşanan bu üzücü olayların onun seçimi olup olmadığını göstermesi için âdeta sevgilisine bir şans verir. Destanın yapısı ve olaylarının akışı içinde böyle bir düğümün çözülmesi ve karşılıklı güvenin tesis edilmesi için en uygun yapı olan "kıyafet değiştirerek dostunu ve düşmanını öğrenme" her iki anlatmada da kullanılmıştır. Kahramanlardan Bey Böyrek'in bir çoban kılığında, Alpamış'ın ise babasının at bakıcısı Kultay'ın kılığında sevgilisinin düğününe gitmesi, onların daha az dikkat çekerek, tanınmayı engellemek istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Düğünün yapıldığı yere farklı bir kimlikte giderek etrafındakileri ve özellikle de sevgilisini sınavan kahraman,

bir müddet sonra kimliğini açıklar. Sevgilisine ve dostlarına karşı güven tazelenen kahraman, kendisinin ve yakınlarının yaşamak zorunda kaldığı kötü olaylarda etkisi olanları ya affeder ya da onları en ağır bir şekilde cezalandırır. Böyle bir cezalandırma Bey Böyrek Hikâyesinde bulunmaz. Aksine, Bey Böyrek, sevgilisiyle evlenmek isteyen Kel Vezir'in oğluna kız kardeşini verir, kendisi de Ak Kavak Kızıyla evlenir. Daha sonra, Ak Kavak Kızı'ndan izin alarak kendisine yardım eden kral kızıyla da evlenir. Alpamış Destanı'nda ise, hainler en sert şekilde cezalandırılmaktadır. Alpamış; oğlu Yadgar'ı döven Parmankul'u ocağa atar, karısı ile zorla evlenmek isteyen Ultantaz'ı ve onun taraftarlarını da kılıçtan geçirir.

Alpamış Destanı'nın sonuç kısmında, insanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen iyi ile kötünün mücadelesi ve bu mücadele sonucunda kötülerin sert bir şekilde cezalandırılması sergilenir. Bundan daha önemlisi ise, dağılan Kongırat boyunun Alpamış'ın dönüşüyle onun etrafında tekrar birleşmesi sonucudur. Burada biz, Alpamış Destanı'nın şahsî olayların yaşanmasından, bir boyun veya ülkenin tamamının tek bir lider, kahraman ve onun bayrağı altında birleşmesine şahit oluruz ki, bu durum da "destanî ideal" olarak adlandırabileceğimiz bir sonuçtur.

Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikâyesi arasında yaptığımız bu karşılaştırma sonucunda şöyle bir değerlendirme yapmak yerinde olur;

Gerek Alpamış Destanı ve gerekse Bey Böyrek Hikâyesi'nin burada inceleme konusu ettiğimiz metinleri 20. yüzyılda yaşayan iki ayrı anlatıcıdan, Türk dünyasının iki ayrı bölgesinden derlenmiştir. Özet metinler ve karşılaştırma-

lardan da anlaşılacağı üzere, bu iki anlatma arasındaki benzer kısımlar, farklılıklardan daha çoktur. Üzerinde durduğumuz farklı noktaların meydana gelişi, anlatıcıların bağlamları ve coğrafi alan farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Özellikle, Alpamış Destanı'nın Türk destan geleneğinin 20. yüzyılda yaşamış en önemli anlatıcılarından biri kabul edilen Fazıl Yoldaşoğlu'ndan, Bey Böyreğ HİKAYESİ'nin ise, profesyonel olmayan bir anlatıcıdan derlenmiş olması bu farkların daha fazla olmasındaki en büyük sebeplerden biridir.

Son derece dikkat çekici olan benzerlikler ise, bu iki anlatmanın aynı ortak temele sahip olmalarının bir sonucudur. Bey Böyreğ Hikâyesi, "Oğuznâmeler" adı verilen en eski Türk destan bütününden parçaların 15. yüzyılda derlenerek yazıya geçirilmesinden meydana gelen Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalardan Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin daha yeni bir şekli olarak yaşarken, bu anlatmanın Kıpçak sahası temsilcisi ise, Alpamış Destanı olmuştur. Her iki anlatmanın da eski Türk kültürünün mirasları olarak günümüzde kadar ulaşması, Türk kültür birliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR:

Alpamış-I, II. Anlatan: Fazıl Yoldaşoğlu. Yayına Hazırlayan: [Hadi Zarif] - Töre Mirzayev. Taşkent: Özbekistan Neşriyatı, Cilt I: 1992, Cilt II: 1993.

EKİCİ, Metin. *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995.

FEDAKAR, Selami. *Erali ve Şerali Destanı*. Cilt: I-II, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GÖKYAY, O. Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*.

İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 1973, (Tıpkı Basım 2000).

İŞANKUL, Cabbar. *Folklor: Obraz ve Talkin (Folklor: Tip ve Yorum)*. Karşı: Nafas Neşriyatı, 1999.

JİRMUNSKİY, V. M. *Tyurkskiy Geroičeskiy Epos (Türk Kahramanlık Destanı)*. Leningrad: Nauka, 1974.

LORD, Albert B. "Orta Asya ve Balkan destanları Arasındaki İlişkiler". Çeviren: Metin Ekici. *Nevruz* kitabı içinde, Yay. Haz. Sadık Kemal Tural. Ankara: AKM Yayınları, 1995.

MİRZAYEV, Töre. *Alpamış Dastanining Özbek Variantları (Alpamış Destanının Özbek Varyantları)*. Taşkent: Fen Neşriyatı, 1968.

REICHL, Karl. *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)*. İngilizce'den Çeviren: Metin Ekici (Basılıyor).

SAKAOĞLU, Saim. *Dede Korkut Kitabı-I, II (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1998.

TÜRKMEN, Fikret. *Tahir ile Zühre Hikâyesi (İnceleme-Metin)* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1983. (İkinci Baskı; Ankara: AKM Yay., 1998)

Yusuf ve Ahmed. Anlatanlar: Muhammedkul Canmuradoğlu Polkan - Fazıl Yoldaşoğlu, Derleyen: Hadi Zarif, Yay. Haz.: Bahadır Sarımsakov, Taşkent: Fen Neşriyatı, 1987.

NOTLAR

¹ Terlik: Atın terini alması için eyerin altına koyulan kumaş.

² Kırğın: Kelime esas olarak "bir çok kişinin ölmesine sebep olan olay, savaş," manasında olmasına rağmen, burada "savaşta kullanılan silah, kılıç vb." manasında kullanılmıştır.

³ Cahaldirik: Eyerin üstünden atın karnına dolandırılıp bağlanan kayışın içinden geçirildiği demir halka.

⁴ Destanın iki bölümünün yapısal olarak değişik özellikler arz etmesi göz önünde tutulmuş olmalıdır ki, Alpamış Destanı'nın bir çok defa yayımlanan metinleri, iki bölüm halinde, hatta Fazıl Yoldaşoğlu anlatması olan ve Töre Mirzayev tarafından yayıma hazırlanan metin iki cilt halinde, yayımlanmıştır (I. Cilt: 1992, II. Cilt: 1993).